

Handreiking kernendemocratie

provincie
ZUID HOLLAND

Inspiratie voor het verkleinen
van de afstand tussen
gemeenschap en gemeente

Februari 2018

Inhoudsopgave

1	Voorwoord	3
2	Achtergrond: democratische vernieuwing en participatie	4
	Inwoner- en overheidsparticipatie	5
	Rol volksvertegenwoordiging	7
3	Formele mogelijkheid kernendemocratie: bestuurscommissie	8
4	Praktijkvoorbeelden kernendemocratie	10
	Rotterdam	11
	Buurt Bestuurt	12
	Heerjansdam (gemeente Zwijndrecht)	13
	Haarlemmermeer	14
	Súdwest-Fryslân	16
	Molenwaard	17
5	Algemene lessen kernendemocratie	20
6	Afsluiting	22
7	Relevante organisaties en handige links	24

1

Voorwoord

De mate waarin inwoners afstand ervaren tot de lokale overheid heeft een essentiële invloed op de kwaliteit van het openbaar bestuur en de kracht van de lokale democratie. Als provincie Zuid-Holland vinden we het belangrijk dat gemeenten aandacht besteden aan het **verkleinen** van de afstand tussen gemeenschap en gemeente. De handreiking kernendemocratie biedt inspiratie om hier als gemeente mee aan de slag te gaan. Sterke gemeenschappen vormen namelijk een sterke gemeente en daarmee ook een sterke provincie.

De timing van deze handreiking is niet toevallig: de gemeenteraadsverkiezingen 2018 vormen het moment om als gemeente (politiek) na te denken over de staat van de lokale democratie. En hoewel het simpel en aantrekkelijk klinkt om participatie met inwoners hoog in het vaandel te hebben, valt dat in de praktijk nog niet mee. Van overheden wordt gevraagd flexibel en situationeel te handelen, maar tegelijkertijd oog te hebben voor het algemeen belang, de rechtsgelijkheid en de veiligheid van inwoners. Een complex vraagstuk, waar wij als provincie zelf soms ook nog zoekende zijn.

Graag benadruk ik dat de inrichting van de lokale democratie en het contact tussen inwoners en gemeenten vanzelfsprekend primair bij de gemeenten en haar inwoners zelf ligt. Een gemeente weet per slot van rekening ook het beste wat er onder haar inwoners speelt. Vanuit onze rol ten aanzien van de kwaliteit van het openbaar bestuur vinden wij het wel belangrijk om ontwikke-

lingen in dit domein te signaleren en gemeenten te stimuleren na te denken over complexe maatschappelijke vraagstukken.

Met deze handreiking trachten wij vanuit regionaal perspectief gemeenten te helpen bij het in kaart brengen van de huidige mogelijkheden voor het opzetten van een sterke kernendemocratie. Onder kernendemocratie verstaan we het op dorps-, wijk- en buurt-niveau betrekken van inwoners bij de inrichting van hun eigen leefomgeving. Om de handreiking vorm te geven, zijn er gesprekken gevoerd met gemeenten, initiatiefnemers en ervaringsdeskundigen. Deze gesprekken vormen de basis voor de handreiking. We besteden aandacht aan een aantal algemene ontwikkelingen in onze democratie, de juridische mogelijkheid om bestuurscommissies in te stellen, een aantal praktijkvoorbeelden en algemene lessen voor het betrekken van inwoners bij het kernenbeleid. Samen met onze inhoudelijke handreiking vitaliteit kernen, hopen wij hiermee een volledig pakket aan te kunnen bieden om zo het kernenbeleid in brede zin gezamenlijk verder te brengen. Wij zijn dan ook altijd bereid om u te ondersteunen bij specifieke vragen over het betrekken van inwoners bij het kernenbeleid.

Ik wens u veel leesplezier en inspiratie toe!

Jeannette Baljeu
Gedeputeerde
van de provincie
Zuid-Holland

2 Achtergrond: democratische vernieuwing en participatie

Het Sociaal Cultureel Planbureau en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties constateren een afname van het vertrouwen van inwoners in de Nederlandse politiek. Tegelijkertijd hebben inwoners een toenemende behoefte om initiatieven te ontplooiën of met de overheid en de politiek mee te denken over onderwerpen die hun directe leefomgeving raken. Deze behoefte wordt versterkt doordat mensen als gevolg van de digitalisering sneller informatie tot zich krijgen. De Raad voor het Openbaar Bestuur stelt dat inwoners ‘vooral op lokaal niveau meer en meer het heft in eigen handen nemen. Het lokale niveau is het niveau waarop burgerinitiatieven in de praktijk aansluiting en weerklank vinden. Burgers organiseren zich buiten de overheid

(en maatschappelijk organisaties) om. Het is aan de politiek om te bedenken hoe zij zich tot die van onderop ontstane initiatieven van burgers wil verhouden’. Een complex vraagstuk dat roept om oplossingen.

Drie paradoxen maken het vraagstuk van democratische vernieuwing en participatie interessant en tegelijkertijd complex:

- Vertrouwen in de democratie vs. vertrouwen in de politiek;
- Iedereen kan en wil meedoen vs. alleen de usual suspects komen opdagen;
- Opschaling van gemeenten vs. versterken van gemeenschappen.

Een eerste interessante ontwikkeling is dat enerzijds het vertrouwen in de politieke instituties en het democratische stelsel toeneemt of gelijk blijft, terwijl het vertrouwen in politici en politieke partijen anderzijds lijkt af te nemen. Het toont aan dat onze democratie niet ter sprake staat, maar dat de wijze waarop we die invullen wellicht niet meer volledig aansluit bij de wensen van de samenleving.

De tweede paradox blijkt uit het feit dat er in verschillende rapporten wordt geconstateerd dat mensen behoefte hebben aan vormen van (directe) democratie om de representatieve democratie te versterken, maar dat er bij participatietrajecten en initiatieven van onderop vaak alleen zogenoemde usual suspects betrokken zijn. De vraag is dus hoe de belevingswerelden van de overheid en politiek beter kunnen aansluiten bij de belevingswereld van de inwoners.

De laatste paradox laat zien dat de afstand tussen gemeenschappen en gemeenten enerzijds direct effect heeft op hoe mensen de staat van de (lokale) democratie beoordelen. Anderzijds zien we een toename van opschaling binnen ons bestuurlijke stelsel via herindelingen en regionale samenwerkingsverbanden, waarbij de fysieke afstand tussen gemeente en gemeenschap toeneemt. Bij vrijwel iedere vorm van regionale samenwerking of gemeentelijke fusies vragen inwoners terecht aandacht voor deze toenemende fysieke afstand. De vormgeving van kernen-democratie is daarom niet voor niets één van de centrale thema's bij herindelingen en bij de discussie rondom de democratische legitimiteit van regionale samenwerkingsverbanden. Minister Plasterk constateerde in 2013 dat 'gemeenten die gaan herindelen juist extra aandacht hebben voor het behoud

van een goede en nabije relatie met de verschillende dorpen, kernen en wijken in de gemeente'. Het versterken van kernen, behoud van dorps- en wijkidentiteit en organiseren van inspraak op zeer lokaal niveau is dus van belang om zorgen bij inwoners weg te nemen. De focus van deze handreiking ligt voornamelijk op deze derde paradox.

Inwoner- en overheidsparticipatie

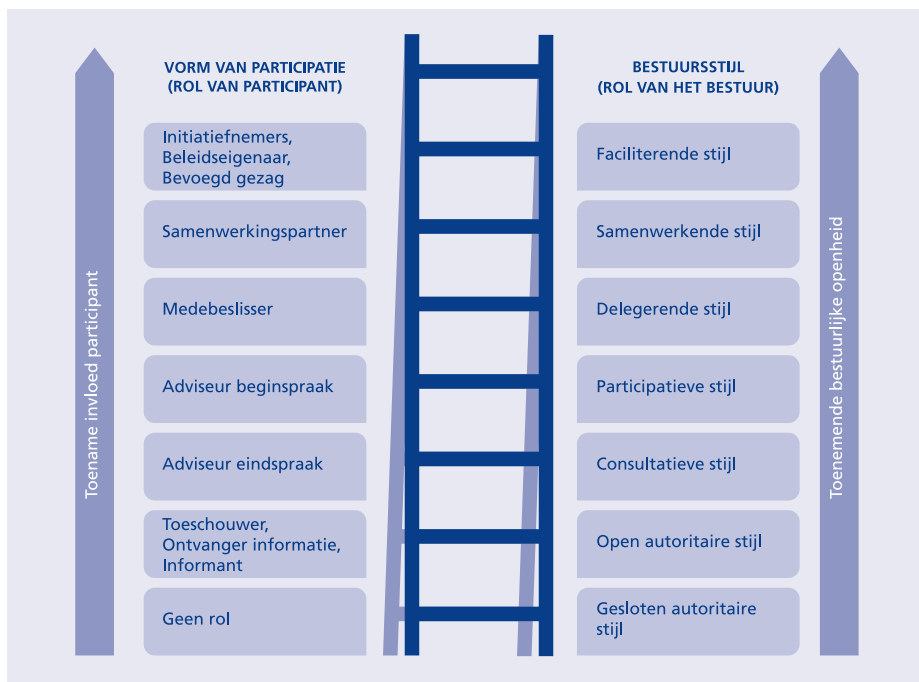
Ondanks dat de focus van deze handreiking op het thema kernendemocratie ligt, is het belangrijk kort aandacht te besteden aan het begrip participatie en het spanningsveld tussen de representatieve en participatieve democratie. Dit om ook handvatten te bieden voor het vinden van oplossingen voor het bredere complexe vraagstuk van democratische vernieuwing. Inwoner- dan wel overheidsparticipatie bestaat namelijk uit meer dan alleen informeren, voorlichten of bezwaar kunnen maken tegen een beslissing. Participatie betekent dat inwoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties kunnen meedenken over een visie of de mogelijkheid krijgen om mee te beslissen. Zowel de overheid als inwoners leveren een actieve bijdrage aan de totstandkoming en uitvoering van beleid. Voor de overheid behoort dit tot haar officiële taak, maar voor inwoners is het een belangrijke mogelijkheid om invloed uit te oefenen op hun eigen leefomgeving. Wij constateren dat gemeenten, maar ook provincies en de Rijksoverheid op zoek zijn naar passende vormen van democratische vernieuwing en participatie, waarbij de Raad voor het Openbaar Bestuur een trend signaleert van inwonerspacticipatie naar overheidsparticipatie.

Bij inwonersparticipatie participeren inwoners in een initiatief van de overheid. Het is een manier van beleidsvoering waarbij inwoners, individueel of georganiseerd, direct of indirect de kans krijgen invloed uit te oefenen op de ontwikkeling, uitvoering en/of evaluatie van beleid in de provincie. Het gaat om meepraten, meedenken en meebeslissen in het publieke domein.

Bij overheidsparticipatie doet de overheid mee aan initiatieven van inwoners. Hierbij is sprake van een omgekeerde samenwerking: de overheid participeert in bestaande initiatieven van inwoners, geeft deze de ruimte en verbindt waar mogelijk. Het gaat om inwoners die al initiatief nemen in het publieke domein, maar waarbij de overheid een al dan niet faciliterende functie kan

vervullen om verdere realisatie mogelijk te maken. Waar initiatieven afwezig zijn, speelt de overheid geen faciliterende, maar een activerende rol door inwoners te stimuleren zelf actief te zijn in het verbeteren van hun buurt of met ideeën te komen voor het verbeteren van de leefbaarheid van hun woonomgeving.

De participatieladder is een veelgebruikt hulpmiddel bij het vormgeven van participatietrajecten of het bepalen van de status van initiatieven. De ladder helpt bij het maken van heldere afspraken, waarbij hoger op de ladder niet per definitie beter is. Het is vooral van belang goed na te denken over op welke trede de participatie zich bevindt of gewenst is en wat daarbij de consequenties zijn:

Participatieladder (bron Propper & Steenbeek, 2009)

Rol volksvertegenwoordiging

De ladder lijkt een simpel hulpmiddel om participatie vorm te geven, maar het vergt een heldere afweging over de rol die de volksvertegenwoordiging aanneemt ten opzichte van de samenleving. In de praktijk wordt het toch vaak spannend als deelbelangen rond initiatieven uit de samenleving botsen met het algemeen belang dat door de volksvertegenwoordiging wordt bewaakt. Er ontstaat dan een spanning tussen de representatieve en participatieve democratie. Echter, in de praktijk hoeft deze spanning niet ten koste te gaan van de bevoegdheden van de volksvertegenwoordiging. In de handreiking Werken aan Burgernabijheid uit 2013 constateert het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties dat ‘overheidsparticipatie niet impliceert dat alle publieke taken maar bij de inwoner neergelegd moeten worden. Burgerparticipatie betekent niet dat individuele inwoners het gemeentebestuur dicteren. Veel zaken blijven de verantwoordelijkheid van gekozen volksvertegenwoordigers en kundige ambtenaren’. Vaak wordt over het hoofd gezien dat het primaat en de beslissingsmacht in eerste instantie altijd bij de volksvertegenwoordiging ligt. Zij beslissen uiteindelijk of zij hun beslissingsmacht wel of niet uit handen willen geven in specifieke casussen en in welke mate dit gebeurt.

Gegeven de huidige context van behoefte aan democratische vernieuwing, is de centrale vraag: in hoeverre is de volksvertegenwoordiging bereid om ruimte te bieden aan inwoners om hun eigen leefomgeving vorm te geven? In de ideale situatie is bij inwonersparticipatie de politiek aan zet om de hoogte op de ladder te bepalen. Bij overheidsparticipatie zou je als politiek bereid moeten zijn om de ladder om te draaien, zodat de inwoners zelf aan zet zijn. De gemeenteraadsverkiezingen van 2018 bieden een kans voor volksvertegenwoordigers om na te denken over de relatie tot initiatieven uit de samenleving.

In [hoofdstuk 7](#) van deze handreiking staan relevante en handige links om uw gedachten over democratische vernieuwing en participatie verder te verbreden. In het vervolg van deze handreiking gaan we expliciet in op het thema kernendemocratie.

3

Formele mogelijkheid kernendemocratie: bestuurscommissie

Gemeenten hebben tal van mogelijkheden om hun kernendemocratie vorm te geven en daarmee aandacht te schenken aan het versterken van gemeenschappen, dorps- en wijkidentiteit en het verkleinen van de afstand tussen gemeenschap en gemeente. In het bijzonder lichten wij de optie voor het instellen van bestuurscommissies uit, omdat dit een formeel-juridische mogelijkheid is om bevoegdheden over te dragen aan binnen-gemeentelijke organen. Deze optie is niet per definitie de beste optie, want dat hangt af van de specifieke context van de gemeente. Uiteraard kunnen gemeenten ook op informele wijze de lokale democratie vormgeven. De Vrije Universiteit heeft in

opdracht van de gemeente Amsterdam onderzoek gedaan naar de exacte (juridische) mogelijkheden voor het instellen van een bestuurscommissie na de afschaffing van de deelgemeenten in 2014. De link naar dit onderzoek is in [hoofdstuk 7](#) te vinden. Enkele algemene noties ten aanzien van bestuurscommissies:

- De raad, het college van burgemeester & wethouders of de burgemeester kan een bestuurscommissie instellen waaraan bevoegdheden worden overgedragen.
- Bestuurscommissies zijn geen algemeen vertegenwoordigende organen.

- De verantwoordingslijn ten opzichte van het bestuursorgaan dat de bestuurscommissie heeft ingesteld kan niet worden doorgeknipt.
- De benoeming van leden van bestuurscommissies kan door de raad, het college of de burgemeester worden uitgevoerd, maar de leden van het algemeen bestuur van de bestuurscommissie kunnen ook rechtstreeks gekozen worden op grond van een gemeentelijk kiesreglement.
- In een door de raad ingestelde bestuurscommissie mogen geen collegeleden zitting nemen en andersom.
- Het is niet toegestaan een aanzienlijk deel van de belangen van een deel van de gemeenten over te dragen aan andere organen. De volgende bevoegdheden mogen eveneens niet worden overgedragen: in beginsel het vaststellen van algemeen verbindende voorschriften, het instellen van een rekenkamer, het instellen van een onderzoek zoals bedoeld in artikel 155a eerste lid van de Gemeentewet, het vaststellen of wijzigen van de begroting, het vaststellen van de jaarrekening en verordeningen, het stellen van straf op overtredingen van de gemeentelijke verordeningen, de aanwijzing van accountant(s) en de heffing van bepaalde belastingen (artikel 156 lid 2 van de Gemeentewet).

De hierboven beschreven noties geven slechts een algemeen beeld. Voor de exacte (juridische) mogelijkheden ten aanzien van het instellen van bestuurscommissie verwijzen we naar de Gemeentewet, onder meer de artikelen 83, 85, 96, 123, 156, 165 en 178 van de Gemeentewet.

4 Praktijkvoorbeelden kernendemocratie

Bestuurscommissies bieden de mogelijkheid tot het formeel overdragen van bevoegdheden. In de praktijk gebeurt dit niet vaak. Bestaande dorps- en wijkraden kennen veelal een adviserende rol richting het gemeentebestuur. Het is aan gemeenten zelf om te beoordelen hoe zij de bewoners via deze of andere mogelijkheden bij het bestuur betrekken. Dit hoofdstuk is ingedeeld aan de hand van praktijkvoorbeelden die zijn geordend naar mate van formele inrichting,

beginnende bij de meest formele vorm van kernendemocratie in Rotterdam en afsluitend met de meest informele vorm in Molenwaard. Uiteraard is deze lijst van voorbeelden niet uitputtend en bestaan er nog vele andere mooie voorbeelden. Het overzicht is bedoeld ter inspiratie en geeft een beeld van verschillende opties die gemeenten hebben. Verdere achtergrondinformatie over de voorbeelden is te vinden via de links in [hoofdstuk 7](#).

Rotterdam

Rotterdam is één van de weinige gemeenten in Nederland waar door de lokale politiek formele bevoegdheden zijn overgedragen aan gebiedscommissies. Rotterdam is onderverdeeld in veertien gebieden met elk een eigen gebiedscommissie. Deze commissies behartigen de belangen van de inwoners van een gebied en de leden worden rechtstreeks gekozen via lijsten. De verkiezingen hiervoor vinden tegelijkertijd met de gemeenteraadsverkiezingen plaats. Het inleveren van een lijst voor een gebiedscommissie is een stuk eenvoudiger dan voor de gemeenteraad. Zo zijn er een aantal wijkgebonden partijen verkozen in de commissies. De gebiedscommissies zijn verantwoordelijk voor het gevraagd en ongevraagd adviseren over gemeentelijk beleid dat het gebied raakt; het opstellen van een gebiedsplan met hun wijken en het aanjagen en faciliteren van bewonersinitiatieven en participatie. De gebiedscommissies kunnen bovendien subsidie verlenen aan bewonersinitiatieven. Ook heeft de gemeente Rotterdam een aantal gebiedsdirecteuren in dienst bij wie de gebiedscommissies aan de bel kunnen trekken als de uitvoering van de door hen opgestelde gebiedsplannen niet goed verloopt.

Uit een evaluatie van het Rotterdamse bestuursmodel in 2016 is een aantal aandachtspunten geformuleerd. Onder meer de invloed van en de verhoudingen tussen de gebiedscommissies en het groot stedelijk apparaat vergen aandacht. Om deze redenen vinden er in 2018 vernieuwende experimenten plaats met wijkraden die binnen het gebied van een gebiedscommissie vallen. In meerdere Rotterdamse wijken wordt

daarnaast via loting een wijkcomité ingesteld. Ook experimenteert de gemeente met het actief en passief kiesrecht voor 16- en 17-jarigen.

Initiatieven

De gemeente Rotterdam kent naast de gebiedscommissies tal van andere mogelijkheden voor inwoners om te participeren. Voorbeelden hiervan zijn Opzoomer Mee en Right to Challenge. Centraal hierbij staat de vraag: hoe betreft de gemeente zo goed mogelijk alle inwoners bij de besluitvorming? De gemeente probeert daarbij nadrukkelijk aandacht te schenken aan verschillende burgerschapsstijlen, waarvoor zij participatie voor verschillende groepen inwoners mogelijk maakt. Rotterdam merkt daarbij dat het van belang is om het eigen ambtenarenapparaat voor te bereiden op participatie en initiatieven van inwoners. De gemeente heeft daarom onder meer een stappenplan Participatie & Inspraak opgesteld en een participatiekompas gemaakt waarin alle belangrijke vragen en stappen bij participatie voorbijkomen. Dit zorgt ervoor dat er bij ieder initiatief of iedere vorm van participatie nadrukkelijk nagedacht wordt over de meest geschikte vorm.

TIP Heb oog voor mogelijkheden van initiatief buiten de ingestelde organen om. Er zijn ook bewoners die zich niet direct identificeren met dorps- en wijkraden.

TIP Neem als overheid in het contact met inwoners een onafhankelijke, laagdrempelige en bemiddelende rol in en denk daarbij na over burgerschapsstijlen.

Buurt Bestuurt

Rotterdam is bovendien de oorsprong van een ander succesvol initiatief op buurtniveau: Buurt Bestuurt. Interessant aan dit initiatief is dat het niet is ontstaan vanuit de overheid, maar vanuit de wijk zelf, in samenwerking met de lokale politie. Toen in 2007 vijf ontevreden buurtbewoners in Rotterdam aanklopten bij de politie en eisten dat er actie werd genomen om de overlast in hun buurt tegen te gaan, merkten zij daar in eerste instantie niet direct iets van. De situatie ontwikkelde zich tot het punt dat na enkele weken twintig boze buurtbewoners nogmaals aanklopten en aangaven het vertrouwen in de lokale overheid te verliezen. Hierop nam de politie het initiatief om 50 uur politie-inzet ter beschikking te stellen aan de ontevreden buurtbewoners. Zij konden deze vervolgens zelf indelen. Ondanks dat de bedachte oplossing nog niet perfect was, stonden de bewoners een week later met bloemen en taart op de stoep om aan te geven hoe blij ze waren zich gehoord te voelen. Deze ervaring staat aan de basis van het initiatief Buurt Bestuurt.

Het principe van Buurt Bestuurt houdt in dat een representatieve groep buurtbewoners zelf een aantal prioriteiten stelt ter verbetering van de veiligheidsbeleving en leefbaarheid in de desbetreffende buurt. Vervolgens gaan verschillende buurtbewoners, samen met instanties, hiermee aan de slag. Het doel van Buurt Bestuurt is (1) de veiligheidsbeleving van bewoners vergroten, (2) het vertrouwen van professionals in de inwoner vergroten, (3) het vertrouwen van inwoners in de overheid vergroten en (4) de zelfredzaamheid van bewoners versterken.

Buurt Bestuurt blijkt in veel gevallen een succesvol concept, maar valt of staat met een aantal belangrijke aandachtspunten. Van belang is dat: In kaart wordt gebracht met welk gebied bewoners zich identificeren zodat de juiste mensen aan tafel zitten.

- Gezocht wordt naar een redelijke afspiegeling van de buurt.
- De bewoners de concrete prioriteiten zelf vaststellen.
- Relevante organisaties betrokken zijn (gemeente, politie, welzijnsorganisaties en woningcorporaties).
- De overheid zich echt in dienst stelt van de buurtbewoners en hen niet probeert te overrulen met feiten die hen niet interesseren, 'nee' en 'kan niet' zijn dooddoeners.
- Samen gekeken wordt naar wat inwoners ook zelf kunnen.
- De evaluatie ook door de inwoners zelf wordt gedaan.

Laat bewoners zelf prioriteren wat zij belangrijk vinden en hun eigen identiteit vaststellen om wederkerigheid te creëren.

TIP

Essentieel is dat bewoners zelf het initiatief nemen en ook zelf bepalen wat er gebeurt. Zo sluit je optimaal aan bij de bestaande behoefte en creëer je eigenaarschap over de wijk. Waar Buurt Bestuurt van bovenaf wordt opgelegd, blijkt het initiatief minder goed te werken en bloedt het vaak snel dood.

Als bewoners aan zet zijn, de methodiek omarmen en het initiatief vooral aansluit bij hun behoeften en wensen, dan is de kans op succes het grootst.

Heerjansdam (gemeente Zwijndrecht)

De gemeente Zwijndrecht heeft een interessante constructie voor de vormgeving van de dorpsdemocratie in Heerjansdam, het dorp dat onderdeel uitmaakt van de gemeente Zwijndrecht. Bij de herindeling in 2003 is de afspraak gemaakt dat Heerjansdam een dorpsraad krijgt met gekozen leden. Het college van burgemeester & wethouders van de gemeente Zwijndrecht initieert eens in de vier jaar de verkiezing van de leden voor de dorpsraad, waardoor de legitimiteit van de dorpsraad is gewaarborgd. De positie van de dorpsraad is verankerd in de dorpsraadverordening Heerjansdam, waarin onder meer de rol van de dorpsraad staat beschreven. De dorpsraad is een commissie van advies aan de gemeenteraad en het college van burgemeester & wethouders en zet zich in om de belangen van haar medebewoners te behartigen.

Jaarlijks ontvangt de dorpsraad een leefbaarheidsbudget van rond de €40.000,- van de gemeente Zwijndrecht. Hiermee worden bijdragen verstrekt aan medebewoners voor activiteiten en evenementen. De middelen worden ook aangewend voor overige bewonersinitiatieven en voor het verbeteren van de fysieke buitenruimte. Voorbeelden hiervan zijn de financiële ondersteuning van de meer dan honderd bloembakken die jaarlijks het dorp opfleuren en het aanbrengen van verfraaiingen in het centrum van het dorp, zoals het plaatsen van mozaïekbankjes of het aanlichten van de mooie oude kerk. De beschikbare middelen geeft de dorpsraad ruimte om gewenste zaken in het dorp te verwezenlijken, waarbij zij inspelen op de actualiteit en de wensen van bewoners op dat

moment. Ook worden er terugkerende kosten van betaald, zoals het onderhoud van AED apparaten die eerder door de dorpsraad zijn aangeschaft.

De dorpsraad zet zich verder in om medebewoners te informeren, raadplegen en samen te brengen. Communicatie verloopt via nieuwsbrieven, de website en overige social media, maar vooral via directe contacten in het dorp. Zij organiseren thema-avonden en zijn een traject gestart waarbij zij verenigingen bij elkaar brengen, met als doel samenwerken en elkaar versterken.

Tot slot is het college van burgemeester & wethouders opgedeeld in wijkwethouders en heeft de burgemeester, samen met een vaste ambtelijke dorpsraadcoördinator, een belangrijke rol in het contact tussen de dorpsraad van Heerjansdam en de gemeente Zwijndrecht. Zij zijn regelmatig in het dorp te vinden en wonen vergaderingen bij om op de hoogte te blijven van relevante ontwikkeling. De dorpsraadcoördinator heeft bovendien een faciliterende en ondersteunende functie richting de dorpsraad.

Het concept in Zwijndrecht werkt al geruime tijd succesvol, al is het soms lastig om voldoende mensen te vinden voor deelname aan de dorpsraadverkiezing. Bovendien bestaat er soms een spanningsveld tussen de gemeenteraad van Zwijndrecht en dorpsraad, maar omdat de afspraken helder zijn vastgelegd in de verordening worden spanningen in de praktijk opgelost.

TIP

Betrek nadrukkelijk en continu de volksvertegenwoordiging, bijvoorbeeld via het vaststellen van een –bij voorkeur met de samenleving– opgestelde code of verordening.

Naast de dorpsraad in Heerjansdam kent de gemeente Zwijndrecht wijkplatforms en wordt er in heel de gemeente met regelmaat gewerkt met bewonersbeheergroepen en klankbordgroepen om op deze manier inwoners te betrekken in het vormgeven van hun eigen leefomgeving. Bijvoorbeeld als er een JOP (jongerenontmoetingsplaats) wordt geplaatst of als er werkzaamheden in een buurt worden uitgevoerd.

Haarlemmermeer

De Haarlemmermeer kent ruim 25 kernen. Gezien de grootte, variatie en hoeveelheid van dorpen beschouwt de gemeente dorps- en wijkraden als essentieel onderdeel van het verkleinen van de afstand tussen het gemeentehuis en de gemeenschap. De gedachte hierachter is dat het niet mogelijk is om meer dan 25 kernenvisies op te stellen zonder dat er op één of andere manier met de inwoners wordt gesproken over wat zij belangrijk vinden voor hun eigen leefomgeving. De gemeente heeft hierbij bewust gekozen om de beslissing over de vorm van een dorpsraad bij het dorp zelf te leggen, zodat kan worden voortgeborduurd op de bestaande energie. Er zijn dan ook grote verschillen tussen de dorpsraden qua grootte, snelheid, rol en effectiviteit. In 2009 is er een breed convenant opgesteld, waarin is afgesproken dat dorpsraden in ieder geval gevraagd en ongevraagd advies mogen geven aan de gemeenteraad. Bovendien stelt de gemeente sindsdien, waar nodig, (financiële) ondersteuning en oplei-

ding ter beschikking. In 2013 volgde een evaluatie van het convenant,

waaruit bleek dat dorps- en wijkraden nog vaak ontevreden waren met de wijze waarop de gemeente communiceert en het concretiseren van afspraken moeilijk was als gevolg van de grote verschillen tussen de dorpen. Bovendien gaven de dorpsraden verschillende invullingen aan hun taak en was hun manier van werken soms relatief incident gestuurd.

Als leidraad heeft de gemeente Haarlemmermeer daarom een aantal rollen geformuleerd die dorpsraden zouden kunnen pakken. De rolbeschrijvingen helpen om concrete samenwerkingsafspraken op maat te maken. Een aantal dorps- en wijkraden is tevreden met hoe het gaat en kiest ervoor om geen rollen te kiezen: ze spreken af op de huidige voet verder te gaan. Deze raden stellen zich dan theoretisch gezien op als adviseur, waarvoor zij ook de benodigde financiële ondersteuning ontvangen. Andere dorps- of wijkraden kiezen meerdere rollen: bijvoorbeeld die van procesbewaker op bepaalde projecten, die van initiatiefnemer als het gaat om activiteiten in het dorp(shuis) en die van adviseur om signalen uit de wijk te delen met de gebiedsmanager. De gemeente is voornemens met iedere dorpsraad te bepalen welke rollen het beste passen en expliciete afspraken te maken over de onderlinge verwachtingen en opdrachten. Maatwerk en verwachtingspatronen zijn namelijk essentieel bij deze vormen van participatie. Op pagina 15 staat een weergave van de door de gemeente geformuleerde rollen.

De gemeente Haarlemmermeer heeft bovendien zes gebiedsmanagers in dienst die als eerste aanspreekpunt actief zijn voor een aantal dorpen. Deze managers zijn laagdrempelig in contact en brengen continuïteit met zich mee. Zij zitten ook gedurende meerdere

Maak duidelijke afspraken ten aanzien van verwachtingspatronen, rollen, transparantie en terugkoppeling.

TIP

Bewoner(s)/ DWR	Wat is het?	Wat kun je verwachten van de gemeente?	Wat verwacht de gemeente van jou?	Waarom willen we dit samen?
Initiatiefnemer	Je hebt een idee en je hebt de gemeente nodig om het zelf uit te voeren.	De gemeente is duidelijk over hoe ze jou kan faciliteren met kennis en middelen.	Je onderzoekt hoe jouw idee verschillende belangen raakt en houdt daar rekening mee.	Jouw initiatief kan Haarlemmermeer nog mooier en beter maken.
Samenwerkings-partner	Je werkt mee aan uitvoering van een publieke taak: gemeente en dorps- of wijkraad werken samen vanuit ieders verantwoordelijkheid.	De gemeente stelt je in staat om samen te werken aan uitvoering van deze taak. De gemeente stelt zich constructief op en maakt het onderwerp van gesprek.	Je werkt samen aan een goed proces en je stelt je constructief op en maakt het onderwerp van gesprek.	Jouw (lokale) netwerk en kennis maken het mogelijk de publieke taak beter uit te voeren.
Adviseur (klankbord)	De gemeente vraagt jou om advies op haar plan of je hebt een goed idee om een gemeentelijk plan te verbeteren.	De gemeente vertelt wat ze met het advies doet: je krijgt een terugkoppeling van de afweging. De gemeente stelt zich constructief op.	Je signaleert en adviseert vanuit jouw expertise als antenne in het dorp of de wijk. Je stelt je constructief op.	Jouw expertise maakt het proces en/of het plan beter. Lokale kennis wordt gebruikt en gedeeld.
Belangen-behartiger	Je komt op voor (onderbelichte) belangen.	De gemeente weegt de door jou ingebrachte belangen naast de andere belangen in een transparante afweging.	Je laat zien namens wie je spreekt.	Meer invalshoeken en belangen, maken de afweging sterker.
Procesbewaker	Je ontwerpt en monitort samen het proces waarbij alle betrokkenen hun stem kunnen laten horen.	De gemeente faciliteert en/of begeleidt het proces zoals afgesproken.	Je werkt mee aan het ontwerpen van het proces en je gebruikt jouw voelspriet in het dorp of de wijk om te kijken of alle belangen in beeld zijn.	We werken samen aan een goed proces. Als onderweg blijkt dat de situatie vraagt om nieuwe afspraken, maken we die samen.

Participatierollen

jaren op dezelfde plek, omdat het opbouwen van een vertrouwensband erg belangrijk is. Met hen maken de dorps- en wijkraden de samenwerkingsafspraken op maat en

bespreken ze waar bestuurlijk overleg nodig of gewenst is.

Súdwest-Fryslân

In totaal kent de gemeente Súdwest-Fryslân 89 kernen die worden vertegenwoordigd door stads-, wijk- en dorpsbelangen. Deze belangen staan ingeschreven bij de Kamer van Koophandel en hebben elk hun eigen statuten en visie. De belangrijkste rol voor de stads-, wijk- en dorpsbelangen is het zijn van het eerste aanspreekpunt voor de inwoners en gemeente, maar dit hoeft niet uitsluitend zo te zijn. De gemeente heeft er bewust voor gekozen ruimte te bieden aan de dorps- en wijkbelangen om zelf hun structuur te bepalen en geen blauwdruk te op te leggen. Gezamenlijk met de dorps- en wijkbelangen worden prioriteiten opgesteld, zodat de gemeente vervolgens in samenspraak kan beoordelen hoe de prioriteiten vormgegeven worden en wie welke rol op zich neemt. Essentieel hierbij is dat vanuit de gemeente een aantal coördinatoren 24 uur per dag beschikbaar is en regelmatig met bewoners in gesprek gaat. Deze coördinatoren zijn in

dienst van de gemeente, weten alles van het gebied, kennen de mensen en zorgen dat verzoeken

direct door de gemeente worden opgenomen. Hierbij zijn heldere afspraken gemaakt over waar een coördinator wel en niet toe dient. Reguliere klachten over overlast of de openbare ruimte moeten bijvoorbeeld via een meldingsformulier op de website worden ingediend.

De gemeente Súdwest-Fryslân heeft er, op basis van ervaringen, expliciet voor gekozen

om geen dorpsplannen te clusteren of convenanten op te stellen. De wijk- en dorpsbelangen stellen wel allemaal een dorpsvisie op. Deze dorpsvisies zijn een inspiratie om plannen op te pakken en uit te werken, maar dienen niet als blauwdruk. Hiermee voorkomt de gemeente dat de dorpsvisies als wensenlijstjes van inwoners richting de overheid worden gezien en dat als gevolg daarvan de overheid verder van de inwoner verwijderd raakt. De ervaring is dat dergelijke wensenlijstjes prikkels weghalen bij mensen om zaken zelf op te pakken, verkeerde verwachtingen scheppen en het principe van wederkerigheid onder druk zetten.

De gemeente werkt dus voornamelijk faciliterend richting de dorpsbelangen, levert maatwerk en heeft geen bevoegdheden overgeheveld of expliciete rolafspraken gemaakt. Een interessant middel om optimaal te kunnen faciliteren is het kernenfonds. Dit is opgedeeld in drie elementen en ervaringen zijn positief:

- **Organisatiegeld** (ieder belang krijgt €1000,- organisatiekosten zonder verdere verantwoordingen). Coördinatoren moeten de gemeenschap goed genoeg kennen om te zien wanneer de middelen verkeerd besteed worden
- **Kwaliteitsgeld** (voor projecten/plannen die inwoners en belangen hebben, geen kaders voor verdeling over dorpen, alleen een paar richtlijnen: het plan moet gaan over leefbaarheid, breed gedragen zijn, niet strijdig zijn met gemeentebestuur en het coördinatorenteam maakt de afweging)
- **Projectengeld** (voor projecten boven de €15.000,-. Hier wordt in de praktijk nauwelijks gebruik van gemaakt, omdat dit vaak te ver van de directe belangen van de inwoners af ligt).

Bied ter ondersteuning financiële mogelijkheden voor initiatieven van onderop. Probeer hierbij te werken zonder te veel kaders, bijvoorbeeld via een kernenfonds.

TIP

Molenwaard

De gemeente Molenwaard kent twaalf dorpen en één stad. De gemeente heeft een aantal kerncontactfunctionarissen in dienst die dienen als contactpersonen voor een aantal vaste kernen. Zij dienen als verbinder tussen de inwoners van de kernen en de ambtelijke organisatie. Hun hoofdtaken bestaan uit het weten wat er speelt in de kernen en het verbinden van de juiste personen met elkaar. De meeste dorpen hebben een dorpsoverleg, maar deze overleggen hebben bewust geen specifieke status om ruimte voor verschil mogelijk te maken. De leden van deze dorpsoverleggen zijn niet gekozen en hebben ook geen officiële adviesstatus. Ze fungeren vooral als de oren en ogen van een dorp. De gemeente wil namelijk ruimte laten aan verschillen en optimaal kunnen aansluiten bij de behoefte die er speelt zonder dat de dorpsoverleggen een verlengstuk van de gemeente worden. Om die reden hebben de kerncontactfunctionaris en de kernwethouder een essentiële rol in het onderhouden van de contacten. Er is wel een budget van enkele duizenden euro's per overleg beschikbaar voor faciliteiten, kleine voorzieningen en het opstellen van een dorpsagenda. De besteding hiervan is vrij en het is niet verplicht om een dorpsagenda op te stellen.

Naast de dorpsoverleggen is er ruimte voor invloed op de directe leefomgeving. Een voorbeeld is een fonds van €100.000,- voor initiatieven uit de samenleving. Iedereen kan aanspraak maken op een bijdrage uit dit fonds, mits aan enkele spelregels wordt voldaan. Er moet bijvoorbeeld aantoonbaar draagvlak voor een initiatief zijn en de initiatiefnemers dienen de helft van de

kosten zelf ophalen.

De gemeente merkt dat deze laatste

regel niet als overbodige drempel wordt gezien, maar er juist voor zorgt dat initiatiefnemers eigenaarschap tonen op hun project (ook nadat het project afgerond is) en dat onnodige wensenlijstjes van individuen er snel tussenuit vallen. De dorpsoverleggen kunnen overigens wel als aanjager voor dergelijke dorpsinitiatieven opereren.

Een voorbeeld van een succesvol project tussen de gemeente en een gehele buurt is de herinrichting van een woonwijk in Groot-Ammers, waar bewoners na de aanleg van riolering zelf hun straat mochten herontwerpen. Bewoners dachten na over betere ligging van parkeervakken, de positie van de lantaarnpalen en de inrichting van het groen. Door middel van meerdere ontwerpssessies in de buurt is een plan ontstaan waar iedereen zich in heeft kunnen vinden. Er was hierbij ook ruimte voor individuele wensen, zoals een stuk groen voor woningen van inwoners die dat graag wilden. Van belang bij een dergelijk project: durf het proces open en flexibel in te gaan, communiceer helder over eventuele kaders/wetgeving, betrek mensen bij iedere stap die je zet, zet mensen bij elkaar aan tafel zodat ze er zelf uit kunnen komen, neem als overheid een bescheiden positie in (de gebruiker is de expert) en koppel terug. Als overheid kun je, waar gewenst, altijd nog helpen door middel van het beschikbaar stellen van expertise of middelen.

TIP

Zoek niet alleen naar overeenkomsten, maar geef vooral ruimte aan het laten bestaan van verschillen tussen dorpen en wijken (en eventuele vertegenwoordiging).

Een aantal aanwezige randvoorwaarden speelt een belangrijke rol in het feit dat bovenstaande aanpak mogelijk en succesvol is in Molenwaard:

- er is sprake van een sterke gemeenschapszin en identificatie met de kernen in de gemeente;
- het plichtsbesef bij inwoners in de gemeente is hoog;
- de gemeente werkt zonder beleidsnota's en beperkt het aantal beleidsregels tot een minimum, waardoor maatwerk mogelijk wordt;
- de gemeenteraad werkt consensusgericht, waardoor er geen polarisering over thema's ontstaat;
- raadsleden zijn bereid met inwoners in gesprek te gaan over de verschillende rollen die zij spelen tijdens trajecten. Zo is er een Meet and Greet georganiseerd tussen raadsleden en de dorpsoverleggen om de partijen bij elkaar te brengen en onderling begrip verder te vergroten.

Dienstverlening

Tot slot is de dienstverlening in de gemeente een belangrijke pijler om dichterbij de inwoners te staan en vraaggericht te werken. Het overkoepelende gemeentehuis is verdwenen en er zijn nog drie back-offices over. De loketten van de gemeente zijn verspreid over meerdere kernen en bestaan alleen nog in de vorm van flexibele aanvraaglocaties. In totaal zijn er zes à zeven aanvraaglocaties, gevestigd in dorpshuizen, verzorgingshuizen en andere openbare gebouwen. Waar mogelijk worden zaken online geregeld en worden documenten thuis of op het werk bezorgd. Mensen die zeer slecht ter been zijn en niet naar een aanvraaglocatie kunnen komen, hebben de mogelijkheid hun paspoort thuis aan te vragen. Er komt dan

een ambtenaar naar deze inwoners toe. De dienstverlening is dus zeer vraaggericht, wat meehelpt bij het verkleinen van de afstand tussen inwoner en gemeente.

5

Algemene lessen kernendemocratie

Er bestaan veel voorbeelden van hoe gemeenten, ook op meer informele wijze, omgaan met hun kernendemocratie. Op basis van praktijkervaringen en gesprekken blijkt dat een aantal lessen helpt bij het vormgeven van een kernendemocratie:

Les 1: Betrek de volksvertegenwoordiging en denk na over rolverhoudingen

- Tip: Betrek nadrukkelijk en continu de volksvertegenwoordiging, bijvoorbeeld via het vaststellen van een – bij voorkeur met de samenleving – opgestelde code of verordening.
- Tip: Zorg dat zowel politiek-bestuurlijk als ambtelijk op een rolbewuste wijze wordt nagedacht over de verhouding tot de samenleving. De participatieladder en het kwadrantenmodel van de NSOB kunnen hierbij helpen.
- Tip: Organiseer als gemeentelijke organisatie één aanspreekpunt binnen het ambtelijk apparaat voor een dorp of wijk.

Les 2: Lever maatwerk

- Tip: Lever binnen een gemeente maatwerk per gemeenschap, dorpskern, buurt of wijk. Een blauwdruk bestaat niet.
- Tip: Zoek niet alleen naar overeenkomsten, maar geef vooral ruimte aan het laten bestaan van verschillen tussen dorpen en wijken (en eventuele vertegenwoordiging).
- Tip: Sluit in het bepalen van de vorm en rolverdeling aan bij de energie, gemeenschapszin, bestaande structuren en behoeften in een dorp of wijk.

Les 3: Maak heldere afspraken

- Tip: Maak duidelijke afspraken ten aanzien van verwachtingspatronen, rollen, transparantie en terugkoppeling.
- Tip: Als er vanuit de inwoners geen behoefte is aan een (geïnstitutionaliseerde) vertegenwoordiging, moet dat ook gerespecteerd worden. Respecteer je dit niet, dan bloedt het initiatief uiteindelijk dood.

Les 4: Durf los te laten en creëer ruimte

- Tip: Laat bewoners zelf prioriteren wat zij belangrijk vinden en hun eigen identiteit vaststellen om wederkerigheid te creëren.
- Tip: Bied ter ondersteuning financiële mogelijkheden voor initiatieven van onderop. Probeer hierbij te werken zonder te veel kaders, bijvoorbeeld via een kernenfonds.
- Tip: Heb oog voor mogelijkheden van initiatief buiten de ingestelde organen om. Er zijn ook bewoners die zich niet direct identificeren met dorps- en wijkraden.

Les 5: Besteed aandacht aan behoeften en verplaats je in je inwoners

- Tip: Erken behoeften en gevoelens van inwoners.
- Tip: Luister goed en schenk aandacht aan inwoners, bijvoorbeeld door regelmatig aanwezig te zijn in het gebied.
- Tip: Waak - voornamelijk bij een herindelings - voor het overvragen van bewoners. Pick your battles.
- Tip: Neem als overheid in het contact met inwoners een onafhankelijke, laagdrempelige en bemiddelende rol in en denk daarbij na over burgerschapsstijlen.
- Tip: Let op taalgebruik. Gebruik geen termen als burgers, aan de voorkant, borgen. Spreek niet van wij vs. zij, maar positioneer je als overheid tussen de inwoners.

6 Afsluiting

Gemeenten maken ruimschoots gebruik van zowel de formele als informele mogelijkheden om inwoners te betrekken bij besluitvorming, bijvoorbeeld door middel van dorps- en wijkraden of bestuurscommissies. We constateren dat de vorm en samenstelling hiervan per gemeente sterk verschilt. In sommige gevallen worden er expliciete rolafspraken gemaakt tussen gemeenten en dorps- of wijkraden of worden er specifieke opdrachten gegeven. In andere gevallen wordt er zeer vrijblijvend samengewerkt. De voorkeur lijkt wel voornamelijk te liggen op een informele inrichting van de kernendemocratie. Ook zien we dat gemeenten hun kernendemocratie vormgeven aan de hand van inhoudelijke thema's. In de Hoeksche

Waard heeft de regio bijvoorbeeld de ambitie om een omgevingsvisie op te stellen, waarbij samen met de inwoners wordt gewerkt aan de identiteitsprofielen van de verschillende kernen die onderdeel gaan uitmaken van de uiteindelijke omgevingsvisie. De mogelijkheden zijn ruim en het is van belang te kiezen voor een passende vorm.

Enkele gemeenten kiezen voor het afsluiten van convenanten met dorps- en wijkorganen. Echter, uit gevoerde gesprekken en praktijkvoorbeelden blijken convenanten te leiden tot het platslaan van de mogelijkheden en zijn vaak dusdanig algemeen geformuleerd dat er uiteindelijk weinig concreet vervolg aan gegeven kan worden.

De succeselementen voor een goede kernendemocratie bestaan vooral uit: het vroegtijdig betrekken van de volksvertegenwoordiging, het leveren van maatwerk, het ruimte bieden aan verschillen, inwoners zelf laten bepalen wat hun identiteit en prioriteiten zijn, heldere rolafspraken maken, verwachtingspatronen uitspreken, een gemeentelijk aanspreekpunt benoemen, financiële mogelijkheden bieden voor het uitwerken van plannen en ruimte geven aan andere initiatieven en ideeën buiten de bestaande organen om.

Het is aan gemeenten zelf om te beoordelen hoe zij inwoners door middel van bovenstaande of andere mogelijkheden bij de politiek betrekken. Het is daarbij van belang op lokaal niveau te beoordelen wat de behoeften zijn. De gemeenteraadsverkiezingen van 2018 vormen het moment om als gemeente(politiek) na te denken over de staat van de lokale democratie. Niet alleen ten aanzien van de kernendemocratie, maar ook als het gaat om inwoner- en overheidsparticipatie. Op de volgende pagina vindt u tot slot een aantal interessante links.

Als provincie zullen wij het onderwerp kernendemocratie actief agenderen bij gemeenten en aandacht geven tijdens bijeenkomsten en evenementen. Uiteraard bieden we, wanneer gewenst, onze ondersteuning aan bij specifieke vervolgvragen. Laat de algemene lessen en voorbeelden in deze handreiking ook voor u een mooie inspiratie zijn voor toekomstige gesprekken over de staat van de lokale (kernen)democratie.

7

Relevante organisaties en handige links

Rapporten

Necker van Naem, Rapport Dorps- en wijkraden in Nederland:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2013/04/03/rapport-dorps-en-wijkraden-in-nederland>

Nederlandse School voor Openbaar Bestuur, Sedimentatie in sturing:

https://www.nsob.nl/wp-content/uploads/2015/06/NSOB_Sedimentatie_web.pdf

Raad voor het Openbaar Bestuur, Democratie is meer dan politiek alleen:

<https://www.raadopenbaarbestuur.nl/publicaties/d/democratie-algemeen/documenten/publicaties/2017/06/28/democratie-is-meer-dan-politiek-alleen>

Raad voor het Openbaar Bestuur, Loslaten in vertrouwen:

<https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2012/11/22/loslaten-in-vertrouwen>

Sociaal Cultureel Planbureau, Meer democratie, minder politiek:

https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2015/Meer_democratie_minder_politiek

Vereniging Nederlandse Gemeenten, Op weg naar meervoudige democratie:

https://vng.nl/files/vng/2016_van_den_donk_op-weg-naar_20160603.pdf

Bestuurscommissies

DRIFT, Een kwestie van kiezen - naar een complementaire democratie voor alle Rotterdammers:

https://drift.eur.nl/wp-content/uploads/2016/12/Een-kwestie-van-kiezen-EBMR_def_digitaal.pdf

Rijksoverheid, Wetsvoorstel afschaffing deelgemeenten:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2011/09/28/wetsvoorstel-afschaffing-deelgemeenten>

Vrije Universiteit Amsterdam, Binnengemeentelijke decentralisatie na afschaffing van de deelgemeenten en deelgemeentebesturen:

<https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/690684>

Overige praktijkvoorbeelden

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, Werken aan burgers nabijheid:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brochures/2013/10/07/werken-aan-burger-nabijheid>

Publiek Denken, Special lokale democratie:

http://specials.publiekdenken.nl/special-lokale-democratie?utm_source=E-nieuwsbrief+Publiek+Denken%2C&utm_campaign=7952439580-EMAIL_CAMPAIGN_2017_11_13&utm_medium=email&utm_term=0_2ac44315d2-7952439580-193893685

SeinstravandeLaar, Herindeling.nl:

<https://herindeling.nl/dossiers/>

Vereniging Nederlandse Gemeenten en Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, Op weg naar een lokale democratie:

<http://www.lokale-democratie.nl/>

Vereniging Nederlandse Gemeenten, Praktijkvoorbeelden:

<https://praktijkvoorbeelden.vng.nl/>

Relevante organisaties

Landelijke Vereniging van Kleine Kernen:

<http://www.lvkk.nl/>

Vereniging Nederlandse Gemeenten - Democratic Challenge:

<http://democraticchallenge.nl/dorpswijkdemocratie/>

Zuid-Hollandse Vereniging van Kleine Kernen:

<http://www.zhvkk.nl/>

Interessante links

Provincie Zuid-Holland, Onderzoekspagina lokaal bestuur:

<https://www.zuid-holland.nl/onderwerpen/lokaal-bestuur/onderzoek-lokaal/>

Provincie Zuid-Holland, Handreiking vitaliteit kernen:

<https://www.zuid-holland.nl/publish/pages/19107/flyervitaliteitkernen.pdf>

Gemeente Haarlemmermeer, Convenant spelregels voor participatie:

<http://linquenda.nl/wijkraad/sitebeheer/Images/PDF/Convenant%20november%202011.pdf>

Gemeente Haarlemmermeer, Evaluatie convenant spelregels voor participatie:

<https://haarlemmermeergemeente.nl/en/file/536/download>

Gemeente Molenwaard, Spelregels subsidie bewonersinitiatieven:

<https://www.gemeentemolenwaard.nl/mozard/document/docnr/1806250>

Gemeente Rotterdam, Stappenplan Participatie & Inspraak in Rotterdam:

https://www.bewonersaanzet.nl/wijkensites.dordrecht/up/ZwbgkldJyfC_Beslisboom_participatie_Rotterdam_25_10_2013.pdf

Gemeente Zwijndrecht, Verordening Dorpsraad Zwijndrecht:

http://decentrale.regelgeving.overheid.nl/cvdr/xhtmloutput/historie/Zwijndrecht/76889/76889_1.html

Griffiersnetwerk, Spanning tussen representatieve democratie en nieuwe initiatieven:

https://www.griffiers.nl/files/griffiers_nl/Griffiers_2017_spanning_representatieve_democratie.pdf

Menno Spaan, Zet de participatieladder op zijn kop:

https://haagsebeek.nl/wie-wij-zijn/blog/zet-de-participatieladder-op-zijn-kop?return_page=3688&return_item=menno-spaan

Motivaction, Burgerschapsstijlen – inzicht in drijfveren van burgers:

<https://www.motivaction.nl/onderzoeksmethoden/burgerschapsstijlen>

Nederlandse Omroep Stichting, Do's en don'ts in de participatiesamenleving:

<https://nos.nl/artikel/2193493-do-s-en-don-ts-in-de-participatiesamenleving.html>

Nederlandse Omroep Stichting, De participatiesamenleving voor hogeropgeleiden:

<https://nos.nl/artikel/2193442-de-participatiesamenleving-is-vooral-iets-voor-hogeropgeleiden.html>

Netwerk Duurzame Dorpen:

<https://www.netwerkduurzamedorpen.nl/>

Rijksoverheid, Code maatschappelijke participatie:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/06/13/code-maatschappelijke-participatie>

Colofon

Dit is een uitgave van de provincie Zuid-Holland
Februari 2018

Provincie Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP Den Haag
www.zuid-holland.nl

Samenstelling en redactie
Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland

Afbeeldingen
Provincie Zuid-Holland en Gemeente Molenwaard

Met dank aan
Gemeenten Haarlemmermeer, Molenwaard, Rotterdam, Súdwest-Fryslân en Zwijndrecht,
initiatiefnemers Buurt Bestuurt

Vormgeving en productie
Bureau Mediadiensten, provincie Zuid-Holland

18 01 01767

